

Dragana STANIMIROVIĆ¹
Luka MIJATOVIĆ
Branka JABLAN
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

DRUŠTVENA PODRŠKA OBRAZOVNIH USTANOVA UČENICIMA SA OŠTEĆENJEM VIDA I NJIHOVIM PORODICAMA

Obrazovne ustanove su važan deo sistema formalne društvene podrške. Učenicima sa oštećenjem vida je neophodna posebna društvena podrška radi zadovoljavanja njihovih obrazovnih potreba i efikasnijeg funkcionisanja u profesionalnom i svakodnevnom životu.

Imajući ovo u vidu, u nedirektivno vođenom intervjuu sa 32 slepa adolescenta, njihovim roditeljima i sa istim brojem adolescenata i njihovim roditeljima kontrolne grupe, prikupili smo podatke o nivou i sadržaju opažene i očekivane (konkretne, informacione i emocionalne) društvene podrške obrazovnih ustanova učenicima sa oštećenjem vida i njihovim porodicama. Statistička obrada podataka ukazala je na niz značajnih razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe i unutar grupe slepih.

Već letimičan pogled na rezultate pokazuje da su sve razlike između nivoa opažene i očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova prema procenama slepih adolescenata i njihovih roditelja značajne, kao i sve razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe u proceni nivoa očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova. Kvalitativna analiza odgovora je takođe ukazala na razlike između ispitivanih grupa u pogledu sadržaja opažene i očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova i dala je korisne ideje kako da se poboljša društvena podrška učenicima sa oštećenjem vida i njihovim porodicama.

Ključne reči: društvena podrška, obrazovne ustanove, učenici sa oštećenjem vida, porodica

---

1 E-mail: gaga.stani@gmail.com

UVOD

Značaj društvene podrške kao važnog faktora u prevladavanju stresa, odavno je prepoznat od strane brojnih istraživača. Veza između društvene podrške i dobrog somatskog i mentalnog zdravlja je mnogo puta potvrđena (Singletary et al., 2009).

Definicije društvene podrške koje nalazimo u literaturi možemo razvrstati u dve grupe. Prve je određuju kao ličnu ili porodičnu percepciju spremnosti ljudi i institucija iz okruženja da pruže pomoć i podršku, odnosno doživljaj osobe/porodice da se može osloniti na pomoć drugih ukoliko joj je potrebna i sl. Druge je određuju kao spoljašnje resurse koji su na raspolaganju pojedincu/porodici, pod pretpostavkom ili u situaciji potrebe za društvenom podrškom. Mogu se odnositi na više ili manje bogatu i adekvatnu strukturu, kvalitet i funkciju socijalne mreže kojoj osoba/podrođica pripada i sl. Distinkciju raspoloživi resursi - subjektivni doživljaj njihove adekvatnosti srećemo i u savremenim istraživanjima. Dva pola ove distinkcije su zapravo dva aspekta istog fenomena.

Postoje razne tipologije oblika društvene podrške. Papakonstatinou i Papadopoulos (Papakonstatinou & Papadopoulos, 2010) daju sistematizovan pregled dosadašnjih pokušaja konceptualizacije oblika društvene podrške. Navode da neki razlikuju samo dva vida društvene podrške: emocionalnu i praktičnu, dok ima onih koji razlikuju čak šest oblika društvene podrške: intimnu interakciju; materijalnu pomoć; fizičku asistenciju; vođenje; povratnu informaciju; socijalnu participaciju. Neki autori navode tri tipa društvene podrške: emocionalna; informaciona i opipljiva ili konkretna (Chien-Huey & Schaller, 2000; Cohen & Wills, 1985, prema Papakonstatinou & Papadopoulos, 2010). Slično je gledište koje iznosi Šefer (Schaefer prema Vlajković, 1998) prema kome postoje tri oblika društvene podrške:

- a) emocionalna - dobijanje pažnje, naklonosti i ljubavi;
- b) materijalna – svi oblici konkretne pomoći (novac, nega u bolesti itd.);
- c) informaciona – razjašnjavanje, objašnjavanje, davanje saveta.

Spoljašnji resursi društvene podrške su svi sistemi sa kojima je porodica životno povezana. To su članovi porodice, porodica porekla (roditeljska porodica), rođaci, prijatelji, komšije, kolege sa posla (pripa-

daju sistemu neformalne društvene podrške), kao i društvene organizacije i institucije: zdravstvene, socijalne, obrazovne ustanove, psihološka savetovališta, humanitarne organizacije koje pripadaju sistemu formalne društvene podrške. Među institucijama sistema formalne društvene podrške značajno mesto zauzimaju obrazovne ustanove: vrtići, škole, fakulteti.

Istraživanje koje su obavili Li i Mur (Li & Moore, 1998 prema Singletary et al., 2009) pokazalo je da do postizanja dobrobiti kod osoba sa ometenošću može doći ukoliko su integrisane u društvu, a da bi uopšte došlo do procesa integracije neophodno je postojanje jake i podržavajuće društvene mreže. Stanimirović (2005) nalazi da je socijalna mreža porodica sa slepim detetom školskog uzrasta manja po obimu i jačini veza u odnosu na socijalnu mrežu porodica sa detetom tipičnog razvoja. Novija istraživanja pokazuju da društvena podrška osobama sa hroničnom ometenošću može imati i latentne negativne aspekte kao što su bes i hostilnost koji mogu štetno uticati na kvalitet njihovog emocionalnog i socijalnog života. Ovakve reakcije se najčešće javljaju u situacijama u kojima ljudi iz njihove socijalne mreže potcenjuju sposobnosti osoba s ometenošću, ili, pak, previđaju ograničenja koja nameće fizičko i socijalno okruženje, kao i u slučaju kad okolina nema dovoljno razumevanja za njihovu potrebu za nezavisnošću (Cimarolli & Boerner, 2005). U ovim slučajevima negativni aspekti društvene podrške ogledaju se u načinu na koji se pomoć pruža, oblicima pomoći i pomenutim emocijama koje prate pružanje podrške.

Učenicima i studentima sa oštećenjem vida neophodna je posebna društvena podrška tokom školovanja da bi uspešno savladali sadržaje nastavnih programa i stekli veštine neophodne za profesionalno i svakodnevno funkcionisanje. Mek Brum i Teder (McBroom & Tedder, 1993) zaključuju da mladi sa oštećenjem vida pri prelasku iz škole na posao nedovoljno koriste brojne servise koji su im na raspolaganju. Čang i Šoler (Chang & Schaller, 2000) i Singer i Irvin (Singer & Irvin, 1989) nalaze da mada iskazuju potrebu za podrškom profesionalaca, roditelji slepe dece nedovoljno efikasno koriste usluge koje su im na raspolaganju. Stoga Čang i Šoler (Chang & Schaller, 2000); Kuli (Cooley, 1994); Nikson (Nixon, 1994) primećuju da je neophodno raditi na menjanju stavova prema servisima podrške porodici deteta sa ošte-

ćenjem vida i treningu kompetencija ove dece i njihovih roditelja za korišćenje raspoloživih servisa.

Pitanje koje se nameće kao problem istraživanja je u kojoj meri postojeća društvena podrška izlazi u susret potrebama osoba sa oštećenjem vida i njihovih porodica i kako bi to moglo da se unapredi. Analiza društvene podrške koju obrazovne ustanove pružaju ili bi mogle da pružaju učenicima i studentima sa oštećenjem vida može dati doprinos odgovoru na ovo pitanje. S tom namerom smo u porodicama sa slepim adolescentom i porodicama sa adolescentom tipičnog razvoja izvršili komparativno istraživanje opažene i očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova.

METODOLOŠKI PRISTUP

Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja bili su:

1. Utvrditi da li postoje značajne razlike između slepih adolescenata i adolescenata tipičnog razvoja i između njihovih roditelja (eksperimentalne i kontrolne grupe) u nivou i sadržaju opažene društvene podrške obrazovnih ustanova učenicima i njihovim porodicama.
2. Utvrditi da li postoje značajne razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe u nivou i sadržaju očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova učenicima i njihovim porodicama.
3. Utvrditi da li postoje značajne razlike između opažene i očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova učenicima i njihovim porodicama prema proceni slepih adolescenata i njihovih roditelja.
4. Utvrditi da li postoje značajne razlike između opažene i očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova učenicima i njihovim porodicama prema proceni adolescenata tipičnog razvoja i njihovih roditelja.
5. Utvrditi da li postoje značajne razlike između slepih adolescenata i njihovih roditelja u nivou očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova učenicima i njihovim porodicama.

Uzorak

Uzorak je činilo 192 ispitanika iz 64 potpune porodice. Ispitana su po 32 adolescenta (uzrasta od 14 do 26 godina) i njihovi roditelji. Eksperimentalnu grupu činile su porodice sa slepim adolescentom (14 potpuno slepih i 18 praktično slepih²), a kontrolnu porodice sa adolescentom bez oštećenja.

Grupe su u celini ujednačene po sledećim varijablama: pol adolescenta, starost adolescenta, profesionalni status adolescenta, redosled rođenja adolescenta, broj dece u porodici, starost majke, starost oca, školska sprema majke, mesto boravka porodice.

Prikupljanje i obrada podataka

Podaci o nivou i sadržaju opažene i očekivane društvene podrške prikupljeni su u nedirektivno vođenom intervjuu. Pitali smo ispitanike o tome u kojoj meri i na koji način obrazovne ustanove (škola i/ili fakultet) pružaju ili su pružale konkretnu, informacionu i emocionalnu pomoć ili podršku učeniku i članovima njegove porodice, kao i koliko konkretnu, informacionu i emocionalnu pomoć i podršku bi trebalo da im pružaju u idealnoj situaciji. Pitali smo i na koji način bi obrazovne ustanove trebalo da pružaju društvenu podršku. Stepem opažene, odnosno očekivane podrške procenjivan je na trostepenoj skali: uopšte ne; malo; mnogo. Ispitanici su podsticani da navedu što više načina opažene i idealne podrške i da ih ilustruju primerima. Svi intervjui su snimani.

Za statističku obradu podataka korišćeni su postupci univarijantne analize varijanse (ANOVA), kojom su proveravane razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe na procenjivanim varijablama, i t-test za parne uzorke, kojim su proveravane razlike unutar grupa. Kvalitativna analiza je izvršena na osnovu zvučnih zapisa.

---

² Praktično slepe su osobe koje imaju ostatke vida, ali nedovoljne da se obrazuju oslanjajući se na vizuelnu percepciju (potrebno ih je opismeniti na Brajevom pismu).

REZULTATI I DISKUSIJA

U Tabeli 1 prikazane su razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe, dobijene analizom varijanse, u nivou opažene društvene podrške obrazovnih ustanova. Podaci pokazuju da je, prema proceni ispitanika, podrška porodicama sa slepim adolescentom na sva tri plana veća nego podrška porodicama sa adolescentom tipičnog razvoja. Sve razlike su statistički značajne, izuzev onih koje se odnose na procenu nivoa informacione podrške školstva iz ugla majke i oca. Najuočljivije su razlike u proceni nivoa emocionalne podrške školstva prema adolescentu i nivoa konkretne podrške školstva sa stanovišta oca.

Tabela 1 – Razlike između slepih adolescenata i adolescenata tipičnog razvoja i između njihovih roditelja u proceni nivoa dobijene društvene podrške obrazovnih ustanova

ANOVA	ASe	SDe	ASk	SDk	F	p
Konkretna podrška školstva prema adolescentu	1,44	0,56	1,16	0,37	5,568	0,021
Informaciona podrška školstva prema adolescentu	1,47	0,57	1,19	0,39	5,286	0,025
Emocionalna podrška školstva prema adolescentu	1,59	0,62	1,13	0,34	14,322	0,000
Konkretna podrška školstva prema majci	1,38	0,66	1,09	0,29	4,838	0,032
Informaciona podrška školstva prema majci	1,44	0,62	1,22	0,49	2,454	0,122
Emocionalna podrška školstva prema majci	1,41	0,62	1,06	0,25	8,623	0,005
Konkretna podrška školstva prema ocu	1,44	0,62	1,06	0,25	10,145	0,002
Informaciona podrška školstva prema ocu	1,41	0,62	1,16	0,37	3,890	0,053
Emocionalna podrška školstva prema ocu	1,44	0,62	1,09	0,29	8,032	0,006

Budući da je školovanje za slepog adolescenta vrlo često period ispunjen izrazitom emocionalno zahtevnom dinamikom u ovladavanju novim znanjima i veštinama, ne iznenađuje nalaz da oni opažaju (verovatno realno i dobijaju) veću podršku od strane nastavnika i profesora nego adolescenti bez oštećenja vida. Očevi slepih adolescenata u školstvu uočavaju znatno veći izvor konkretne podrške od očeva

adolescenata tipičnog razvoja. Ovo delom ima realnu osnovu, ali ne u potpunosti. Npr., oni smatraju da njihova deca neophodna pomagala, koja im se dodeljuju preko sistema PIO (penzijsko i invalidsko osiguranje), dobijaju preko škole.

Kako su izostale značajne razlike u proceni dobijene informacione podrške školstva prema ocu ($p=0,053$), i u određenoj, svakako manjoj meri, prema majci može se postaviti pitanje da li treba povećati savetodavni rad sa roditeljima dece oštećenog vida ili ih više uključivati u aktivnosti psihološko-pedagoško-tiflološke službe (profesionalna orijentacija i drugo).

Ako posmatramo rezultate prikazane u Tabeli 2, uočavamo da su sve razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe u proceni nivoa očekivane društvene podrške školstva značajne na nivou 0,01 statističke značajnosti. Dakle, članovi porodica sa slepim adolescentom očekuju znatno više društvene podrške nego članovi porodica kontrolne grupe.

Ovakav nalaz jasno nam govori da mladi slepi i njihovi roditelji daleko više žude za promenom postojećeg stanja, kada je podrška školstva u pitanju, od mladih bez oštećenja vida i njihovih roditelja.

Tabela 2 – Razlike između slepih adolescenata i adolescenata tipičnog razvoja i između njihovih roditelja u proceni nivoa očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova

ANOVA	ASe	SDe	ASk	SDk	F	p
Očekivana konkretna podrška školstva prema adolescentu	2,22	0,75	1,18	0,46	36,432	0,000
Očekivana informaciona podrška školstva prema adolescentu	2,09	0,69	1,41	0,56	19,187	0,000
Očekivana emocionalna podrška školstva prema adolescentu	2,16	0,72	1,38	0,49	25,527	0,000
Očekivana konkretna podrška školstva prema majci	1,88	0,83	1,25	0,44	14,091	0,000
Očekivana informaciona podrška školstva prema majci	1,94	0,80	1,41	0,56	9,460	0,003
Očekivana emocionalna podrška školstva prema majci	1,88	0,83	1,28	0,46	12,504	0,001
Očekivana konkretna podrška školstva prema ocu	1,94	0,88	1,25	0,40	15,695	0,000
Očekivana informaciona podrška školstva prema ocu	1,84	0,85	1,31	0,41	9,623	0,003
Očekivana emocionalna podrška školstva prema ocu	1,84	0,85	1,28	0,46	10,941	0,002

Tabela 3 – Razlike između opažene i očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova prema proceni slepih adolescenata i njihovih roditelja

	t	df	p
Konkretna podrška - očekivana konkretna podrška (prema adolescentu)	-5,887	31	0,000
Informaciona podrška - očekivana informaciona podrška (prema adolescentu)	-5,538	31	0,000
Emocionalna podrška - očekivana emocionalna podrška (prema adolescentu)	-5,141	31	0,000
Konkretna podrška - očekivana konkretna podrška (prema majci)	-3,712	31	0,001
Informaciona podrška - očekivana informaciona podrška (prema majci)	-3,937	31	0,000
Emocionalna podrška - očekivana emocionalna podrška (prema majci)	-3,695	31	0,001
Konkretna podrška - očekivana konkretna podrška (prema ocu)	-3,712	31	0,001
Informaciona podrška - očekivana informaciona podrška (prema ocu)	-3,458	31	0,002
Emocionalna podrška - očekivana emocionalna podrška (prema ocu)	-3,455	31	0,002

U Tabeli 3 su prikazane razlike između opažene i očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova prema procenama slepih adolescenata i njihovih roditelja dobijene t-testom za parne uzorke. Vidimo da su sve razlike statistički značajne na nivou 0,01, pa se može reći da su očekivanja od školstva u pogledu konkretne, informacione i emocionalne podrške znatno veća od onoga što škola i obrazovni sistem trenutno pružaju slepim adolescentima i njihovim roditeljima.

Razlike između opažene i očekivane društvene podrške školstva učenicima i njihovim porodicama prema procenama adolescenata tipičnog razvoja i njihovih roditelja prikazane su u Tabeli 4. Izuzev razlika između opažene i očekivane konkretne podrške adolescentu, sve ostale su statistički značajne na nivou 0,05. Rezultati ukazuju da adolescenti tipičnog razvoja nemaju izraženija očekivanja kada je konkretna podrška obrazovnih ustanova u pitanju. Zadovoljavaju se onim što im školstvo pruža, a to je samo obrazovanje. Adolescenti tipičnog razvoja i njihovi roditelji od obrazovnog sistema očekuju znatno više emocionalnu i informacionu podršku nego konkretnu.

Tabela 4 – Razlike između opažene i očekivane društvene podrške obrazovnih ustanova prema proceni adolescenata tipičnog razvoja i njihovih roditelja

	t	df	p
Konkretna podrška - očekivana konkretna podrška (prema adolescentu)	1,679	31	0,103
Informaciona podrška - očekivana informaciona podrška (prema adolescentu)	2,946	31	0,006
Emocionalna podrška - očekivana emocionalna podrška (prema adolescentu)	3,215	31	0,005
Konkretna podrška - očekivana konkretna podrška (prema majci)	2,396	31	0,023
Informaciona podrška - očekivana informaciona podrška (prema majci)	2,675	31	0,012
Emocionalna podrška - očekivana emocionalna podrška (prema majci)	2,946	31	0,006
Konkretna podrška - očekivana konkretna podrška (prema ocu)	2,675	31	0,012
Informaciona podrška - očekivana informaciona podrška (prema ocu)	2,396	31	0,023
Emocionalna podrška - očekivana emocionalna podrška (prema ocu)	2,675	31	0,012

Razlike između slepih adolescenata i njihovih roditelja u proceni nivoa očekivane društvene podrške učenicima i njihovim porodicama nisu statistički značajne. Smatramo da je dobijeni podatak važan jer pokazuje da nema razlika u očekivanjima između slepih adolescenata i njihovih roditelja, a ta očekivanja su, kao što se može videti iz prethodnih analiza, izuzetno visoka.

Kvalitativna analiza

Kvalitativna analiza odgovora ispitanika o opaženoj i očekivanoj društvenoj podršci obrazovnih ustanova pokazala je da nije identično ono što članovi porodica sa slepim adolescentom i članovi porodica sa adolescentom tipičnog razvoja opisuju kao konkretnu, informacionu i emocionalnu podršku školstva. Navešćemo koje kategorije odgovora su tipične za slepe adolescente i njihove roditelje, a koje za adolescente kontrolne grupe i njihove roditelje. Neke od reprezentativnih odgovora ćemo doslovno citirati.

Kada je u pitanju konkretna podrška, slepi i njihovi roditelji u prvi plan ističu pomoć škole u sticanju samostalnosti: opismenjavanje („*Da nije bilo Luja Braja i škole 'Veljko Ramadanović' ostadoh ja nepismen*“, „*Naučili su ih da čitaju te njihove knjige*“), kretanje („*Imala sam časove orijentacije i mada se ne krećem sama, jednoga dana možda hoću*“, „*Uče ih da se samostalno kreću, mada...*“), obezbeđivanje pomagala („*U školi imamo Brajeve pisaće mašine*“, „*Od škole je dobila reproduktor*“, „*Nastavnici i učenici gimnazije su mu nabavili prvi kompjuter*“, „*Pravili smo mu zajedno sa nastavnicima taktilne modele*“), održavanje higijene i sl. („*U školi sam naučio kako da složim čarape, namestim krevet... moji me nikad tome ne bi učili*“), dok članovi porodica kontrolne grupe govore o pomoći u savladavanju nastavnog gradiva („*Nastavnik se baš trudio. Imali su dopunske časove... radio individualno...*“), novčanoj pomoći za knjige ili ekskurziju i sl. („*Platili smo samo polovinu cene kada su išli...*“).

Kada govore o informacionoj podršci prvi su više orijentisani na informacije i savete koje im škola pruža u vezi sa njihovom budućnosti („*Šta ih čeka nakon škole...*“), a drugi na pravovremeno informisanje o aktuelnim događanjima u školi („*Kada će biti pismeni iz...*“, „*U koje vreme možemo da koristimo teren...*“) i sl.

Što se tiče emocionalne podrške, i jedni i drugi govore o poštovanju, uvažavanju i naročito spremnosti da se sasluša („*Retki su nastavnici koji umeju da ocene kad neko ima problem, da ga saslušaju i razumeju*“), ali slepi adolescenti izdvajaju podršku koju su dobili na polasku u školu („*Kada sam ostao sam u internatu dugo sam plakao, a nastavnica O. je bila pored mene i držala me za ruku*“).

Slepi adolescenti i njihovi roditelji od obrazovnih ustanova očekuju sve što i njihovi vršnjaci tipičnog razvoja i njihovi roditelji, i mnogo više od toga.

Adolescenti obe grupe smatraju da u obrazovanju treba da se poboljša: opremljenost škola, organizacija prakse, organizovanje sportskih i drugih aktivnosti, motivacija nastavnika, poštovanje učenika, saradnja nastavnika sa roditeljima.

Dok roditelji iz porodica sa adolescentom bez oštećenja govore dosta uopšteno („*Opšta društvena kriza je uticala na obrazovni sistem. Škola je izgubila vaspitnu funkciju, nema reda i discipline, profesori nisu autoritet za đake*“), roditelji iz porodica sa slepim adolescentom su vrlo konkretni i specifikuju svoja očekivanja.

U predlozima i opisima idealne društvene podrške slepi adolescenti i njihovi roditelji su produkovali obilje ideja, posebno kada je u pitanju konkretna podrška:

- Realizacija programa namenjenih slepima, članovima njihovih porodica, i prosvetnim radnicima u redovnim školama (*„Osposobljavanjem učenika za samostalan život, za samostalno kretanje. Mogu se organizovati programi kuvanja, programi peglanja, popravke u kući itd. U te programe obavezno treba uključiti roditelje da ne bi ometali samostalnost. Isto treba organizovati za odrasle ljude koji gube vid i članove njihovih porodica.“*, *„Programi za odvikavanje dece od klaćenja i drugih ružnih navika“*, *„Učenicima u redovnim školama treba obezbediti mogućnost da nauče Brajevo pismo“*, *„Roditelji treba da dobiju obuku kako da pomognu detetu“*, *„U školama ili još bolje ranije tokom njihovih studija treba informisati nastavnike o specifičnostima razvoja slepe i slabovide dece i raditi na menjanju njihovih stavova“*);
- Obezbeđivanje udžbenika i literature (*„Obezbeđivanjem svih udžbenika na Brajevom pismu“*, *„Literaturu u nama dostupnim formatima – na Braju ili u elektronskoj formi“*);
- Lako dostupno posredovanje u nabavci i održavanju pomagala (*„Obezbeđivanje savremenih pomagala učenicima – Brajev red i sl.“*, *„Da nađu ko će da popravlja Brajeve mašine i ostala pomagala“*);
- Stvaranje boljih uslova i opreme za rad u školama i na visokoškolskim ustanovama (*„Da imam ispravnu Brajevu mašinu“*, *„Fakultet bi morao da ima bar jedan kompjuter sa govornim programom“*);
- Postupci za povećanje participacije i inkluzije (*„Ako bi stekli predznanja iz nekih oblasti, npr. geometrije to bi dalo više mogućnosti za školovanje u recimo gimnaziji...“*, *„Treba organizovati više kulturnih aktivnosti, folklor, druženje s vršnjacima“*, *„Mogu da organizuju druženje dece međusobno i sa pevačima, glumcima, studentima, učenicima zanatskih škola od kojih mogu da nauče nešto korisno“*);
- Uključivanje roditelja u širi krug aktivnosti koji podrazumeva društvena podrška obrazovnih ustanova (*„Zajednički da se angažuju i roditelji u rešavanju problema“*, *„Roditelji koji su nešto prošli mogu da pomažu drugim roditeljima“*);

- Šire mogućnosti za fizičku komunikaciju sa obrazovnim ustanovama („*Mogli bi da odigraju ulogu da mi obezbede prevoz u vreme kada mi je to potrebno...*“).
- Idealna informaciona podrška, kako je vide slepi adolescenti i njihovi roditelji, odnosi se na objektivno informisanje učenika: „*Treba da budu bolje informisani o tome šta ih kasnije čeka kad izađu iz škole*“, „*Bolja profesionalna orijentacija – da budu informisani o više zanimanja i u smislu proširenja broja mogućih zanimanja*“, „*Važno je savetovanje da steknu pravo, a ne lažno samopouzdanje*“...

Unapređenje informacione podrške roditeljima praćeno je predlozima da: „*Roditelji dobiju više saveta i mogućnosti da kažu šta misle*“, „*Da roditelji u školi dobiju informacije o tome šta dete oštećenog vida može i kako*“, a unapređenje podrške prosvetnim radnicima praćeno je predlozima: „*Treba bolje informisati profesore čak i na fakultetima*“.

U pogledu emocionalne podrške slepi adolescenti i njihovi roditelji od obrazovnih ustanova očekuju više razumevanja, poštovanja i pažnje („*Morali bi da imaju više razumevanja i za decu i za roditelje*“, „*Ima nastavnika koji misle samo o svojim problemima i ne čuju te...*“, „*Voleo bih da se čuje i uvaži mišljenje đaka, a ne da vodimo razgovor gluvih*“).

Ove ideje mogu poslužiti kao polazna osnova za stvaranje edukaciono-rehabilitacionih centara podrške u Srbiji. Pri tome svakako treba koristiti strana iskustva, ali i imati na umu nalaze iznete u uvodnom delu da nije dovoljno da takvi servisi postoje, već je neophodna obuka slepih učenika i njihovih roditelja da bi ih optimalno koristili. Da je to važno i u našoj socio-kulturalnoj sredini govore podaci o inertnosti slepih ljudi da prihvataju nova dostignuća pristupne tehnologije (Stanimirović i Mijatović, 2009) ili podaci o zabrinjavajuće malom broju mladih slepih uzrasta od 16 do 28 godina koji Brajevo pismo koriste u svakodnevnom životu i radu - svega 40-oro od 114 ispitanih (Stanimirović, 2008). U obuku svakako treba uključiti roditelje kako bi postali aktivni učesnici osamostaljivanja deteta. Takođe je važno da roditelji razmenjuju iskustva u podršci razvoju i obrazovanju dece sa oštećenjem vida. U okviru daljeg razvijanja servisnih funkcija, moguće je na efikasan i ekonomičan način iz škola za decu sa oštećenjem vida ponuditi tiflotehničku pomoć svim lokalnim zajednicama u kojima se školuju deca sa oštećenjem vida, obezbediti neophodnu podršku pri prelasku iz jednog nivoa školovanja u drugi ili iz jednog sistema u dru-

gi, obuku za korišćenje optičkih pomagala, rehabilitaciju osoba kod kojih je oštećenje vida nastupilo u kasnijem životnom dobu (čitanje i pisanje Brajevog pisma, kretanje i orijentacija), korišćenje savremene informaciono – komunikacione tehnologije, usvajanje uobičajenih životnih veština (Jablan i Hanak, 2007).

ZAKLJUČCI

Rezultati dobijeni kvantitativnom i kvalitativnom analizom ukazuju na značajne razlike u proceni nivoa i sadržaja društvene podrške obrazovnih ustanova između slepih adolescenata i njihovih vršnjaka tipičnog razvoja, kao i između njihovih roditelja. Učenici sa oštećenjem vida i njihovi roditelji opažaju, verovatno realno i dobijaju veću društvenu podršku obrazovnih ustanova nego učenici tipičnog razvoja i njihovi roditelji. Rezultati govore i u prilog tome da su očekivanja slepih adolescenata i njihovih porodica značajno veća od očekivanja ispitanika iz kontrolne grupe. Kvalitativnom analizom dobijenih odgovora mogli smo primetiti da je sadržaj tih očekivanja kvalitativno drugačiji i specifičniji u pogledu konkretne i informacione podrške.

Konkretna društvena podrška obrazovnih ustanova je očigledno od mnogo većeg značaja za slepe adolescente i njihove porodice, što je logično budući da su i izdaci za školovanje slepog deteta mnogo veći. To je takođe složeniji i zahtevniji proces nego školovanje deteta tipičnog razvoja. Od obrazovnog sistema se očekuje da mnogo više bude uključen u proces realizacije programa namenjenih zadovoljavanju potreba slepih učenika, da obezbeđuje udžbenike i literaturu na Brajevom pismu i u vidu digitalnog zvučnog zapisa, da bude posrednik u nabavci pomagala za slepe, kao i da u obrazovni proces pored učenika i roditelja bude uključena i šira društvena zajednica.

Informaciona društvena podrška školstva je veoma važna za obe grupe ispitanika, s tim što slepi adolescenti od nastavnog osoblja očekuju znatno više informacija usmerenih na budućnost, tj. na period života nakon završetka školovanja, dok adolescenti bez oštećenja traže više informacija koje se odnose na sadašnjost. Osim toga, očekuje se da posebna podrška bude pružena ne samo učenicima i roditeljima, već i prosvetnim radnicima.

Emocionalna društvena podrška obrazovnih ustanova je procenjena kao izuzetno bitna i u kontrolnoj i u eksperimentalnoj grupi. Od nastavnog osoblja se očekuje mnogo više poštovanja, razumevanja i pažnje. Ako pogledamo rezultate kvalitativne analize odgovora, tj. šta sadašnji i bivši učenici i studenti podrazumevaju pod emocionalnom podrškom možemo konstatovati da obe grupe adolescenata najviše zamermki usmeravaju prema nastavnicima izjavljujući da ih nedovoljno poštuju, uvažavaju, nemaju razumevanja i vremena/volje da ih saslušaju. Da li je to nešto što je tipično adolescentno, što je rezultat karakteristika adolescentnog perioda ili, pak, obrazovni sistem ne posvećuje dovoljno pažnje adolescentima i ne odgovara adekvatno na njihove potrebe?

Generalno, može se zaključiti da društvenu podršku obrazovnih ustanova ne dobija niko u meri u kojoj je očekuje, a naročito slepi učenici i studenti, kao i njihove porodice budući da su njihova očekivanja značajno veća.

Nalazi istraživanja imaju značajne praktične implikacije za stvaranje sistema posebne društvene podrške učenicima i studentima sa oštećenjem vida u našoj sredini. Svakako treba koristiti iskustva drugih zemalja u kojima postoje i uspešno funkcionišu brojni centri podrške osobama sa smetnjama u razvoju. Ono što bi bila neophodnost prilikom osnivanja servisa podrške jeste istovremena obuka slepih učenika/studenata i njihovih roditelja kako bi bili u stanju da ih na adekvatan način koriste.

LITERATURA

1. Chang, S. & Schaller, J. (2000). Perspectives of adolescents with visual impairments on social support from their parents. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 94 (2), 69-84.
2. Cimarolli, V.R. & Boerner, K. (2005). Social support and well-being in adults who are visually impaired. *Journal of visual impairment and blindness*, 99 (9), 521-534.
3. Cooley, C. (1994). The ecology of support for caregiving families. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics.*, No. 4, p. 117-119.

4. Jablan, B. i Hanak, N. (2007). Servisna funkcija specijalne škole u redovnom sistemu obrazovanja dece oštećenog vida. U D. Radovanović (ur.) *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. 773 – 788.
5. McBroom, L.W. & Tedder, N.E. (1993). Transitional services for youths who are visually impaired. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 87 (3), 69-72.
6. Nixon, L. (1994). Looking sociologically at family coping with visual impairment. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 88 (7), 329-337.
7. Papakonstatinou, D. & Papadopoulos, K. (2010). Forms of social support in the workplace for individuals with visual impairments. *Journal of visual impairment and blindness*, 104 (3), 183-187.
8. Singer, G. & Irvin, L. (1989). Family caregiving, stress, and support. In G. Singer and L. Irvin (eds.) *Support for caregiving families*. Baltimore Brookes Publishing.
9. Singletary, C., Goowyn, M.A. & Carter, A. P. (2009). Hope and social support in adults who are legally blind at a training center. *Journal of visual impairment and blindness*, 103 (8), 500-504.
10. Stanimirović, D. (2005). Socijalna mreža porodica sa slepim detetom. *Istraživanja u defektologiji 7*. Beograd: Defektološki fakultet, Centar za izdavačku delatnost – CIDD. 43-54.
11. Stanimirović, D. (2008). The usage of Braille in Serbia – current situation and perspective. Vision 2008 – 9th international conference on low vision, Montreal, Cd of full paper, 00404, Braille reading 94.5.
12. Stanimirović, D. i Mijatović, L. (2009). Savremeni čitači kao šansa za povećanje dostupnosti informacija slepim korisnicima. U D. Radovanović (ur.) *Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. 631-638.
13. Vlajković, J. (1998). *Životne krize i njihovo prevazilaženje*, Beograd: Plato.

SOCIAL SUPPORT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR STUDENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS AND THEIR FAMILIES

Dragana Stanimirović, Luka Mijatović, Branka Jablan
University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Educational institutions are an important part of the formal social support system. Students with visual impairments are in need of special social support to meet their educational needs and efficient functioning of the professional and everyday life. By the indirect interview, conducted with 32 blind adolescents, their parents and with the same number of adolescents and their parents of the control group, we collected data on the level and content of the observed and expected (concrete, informational and emotional) social support of educational institutions for students with visual impairments and their families. Statistical analysis revealed a number of significant differences between experimental and control groups and within the experimental group. A glance at the results shows that all differences between observed and expected levels of social support of educational institutions, according to rates of blind adolescents and their parents are significant, as well as all differences between the experimental and control groups in the perception of the expected level of social support of educational institutions. Qualitative analysis of responses also indicated differences between the groups regarding the content of the observed and expected social support of educational institutions and gave helpful ideas on how to improve social support for students with visual impairments and their families.

Key words: social support, educational institutions, students with visual impairment, family

Primljeno: 12. 03. 2012.

Prihvaćeno: 22. 05. 2012.